

ERDI AROKO EUSKAL-
IZENEN IDAZKERA
(II atala)
BALPUESTA'KO
GOTZAI DIAREN LARRUKIA
(IX mendea)

Sarrera (2)

BALPUESTA'KO GOTZAIGOAREÑ SORKUNTZA: Esanik utzi genduan Araba'ko Gobiaren'en dagola Balpuesta, Autrigoitarrena izandako lurraldean, eta bere egiazko izena, lateraz, "Vallis Composita" zala, eta izkuntza guztiei atsegin izan zaizkien laburpenetako bat egiñez, "Vallis Posita".

Ez dakit sekulan esan dedan erromateko idazle klasikoek "Autrigones, eta batzuetan "Austricones", Euskalerrri zarraren sarkaldean bizi ziran Euskaldunei esaten zieten. Autrigonia, Itxasotik Oka mendietaraiño luzatzen zan. Zabalean, berriz, Nerbion ibarrean asita, Birovesca (Bribieska)'tik aruntz, an, nonbait, Oña uriaz aruntzako lurretan Kantabritarrekin muga egin arte iristen zitzaigun.

Lau ziran Autrigoni'ren itxasertzeko kaiak: Portus Amanus (Abando?), Flábiobriga (Sanhurtzi?, Kastro Urdiales?), eta Laredo. Bere uririk aundiena Birovesca zuan (Bribieska).

Garrantzi aundiko bi bide nagusik urbiltzen zuten Autrigoni kulturazko munda: Gure gaurko Euzkaldi guzia-barrena Burdigala (Bordele)'tik Asturika (Astorga)'ra zijoana, eta bide ori Birovesca (Bribieska)'n asita, Iber'ibaia osoazear, Tarraco (Tarragona)'rekin alkartzen zuana.

Esan dut noski oso aran polita dala Gobiaran. Ikus, XVIII mendean ain itzal aundiko azterlari ta edestilari izandako Enrike Florez'ek bere "España Sagrada"n egiten dion aintzapena:

"Valle cercado de montes, surtido de aguas, y de cielo tan claro que ni tiene nieblas ni ha pasado epidemias ni tempestades de granizo ni piedras" (Edic.Prin.XXVI,7).

Alboko orrian duzu Autrigoni'ko mapa. Bertan, azpimarraturik, bi erri-izen ikusi dezazkezu: gotzai-uri izan zitzaigun Auka (Oka) eta Gobiaran'go basa-erritxo bat: (Osma). Onen sarkaldera, aski bertan aurkitzen bait da gure "Vallis Posita" edo Balpuesta.

Ainzuzen Autrigoni ori izan zuten elizbarruti "Vallis Posita"ko gotzaiek.

"Vallis Composita", erromatarrek, "etsaiengandiko erasoer erantzuteko ongi gertuturik zegoan aranari" esan oi zioten.

Nork eman ote zion izen ori? Ez beintzat bertako biztanle Autrigoi Euskaldunek. Aiek, VIII eta IX mendeetan soilki Euskeraz mintzatzen bait ziran.

Ezta erromatarrek ere. An beinere erromatarrak aski luzaro bizitzen egon zirala sinistu daitekean gauza ez bait da.

Geroagokoa du, beraz, izen ori. Erdiaro Garaiekoa. Nork emana? Bertako gotzaiek bearbada. Eta agian, baita Asturietako Errege Bisigotek ere. "Gazteluri" edo orrelako euskal-izen bat lateratuz? Baleike. Orrelako lateraketak maiz egin bait dira gure toki-izen euskaldunekin. Arritzekoa ez dan gauza, izen oiek damaizkiguten larrukiak lateraz idatziak izan ziran ezkeru.

Balpuesta bertako Autrigoiek Euskeraz beren erriari zer izen ematen zioten jakiterik ez dugu. Agian, bertako toponimia sakonago aztertuko ba'litz...

Bigarren arazo bat ere sortzen digu erri orren izenak: "Vallis Composita": "Gudarako Gertutako Arana". Nork egin ote zion gertuketa ori Balpuesta'ko erriari?

— Erromatarrek? Ez. An ez bait zan luzaro gudarozte erromatarrik izan.

—Euskaldunen erasoetatik beren buruak babesteko, Toledo'ko Bisigotek? Eztare, mendi-tarte artan ez bajt zan asti luzez Bisigotiarrik bizitu.

—Asturietako Bisigotek? Ez ba. Asturietako bisigotek egiñik aurkitu bait zuten Balpuesta'ren gudarako gurtuketa ura. Ala deitzen dio "Posita", "Gudarako Gertutua" II Alfontso Asturietako Erregeak 804 larrukian, Elizbarruti berria nola sortu zuan esaterakoan.

Nork egiña izan ote zan ba gudarako gertuketa ura? eta noren aurka?

izan bait zan VI mendearen erdiaz gero, - Leobigildo (568-587) Erregeaz gero Euskaldunen eta Bisigoten arteko gudatea.

Leobigildo bera ere Autrigoen lurretan ibilli zan borrokalari.

Aurrena, Autrigojen Sarkaldean, Kantabritarrei eraso zien 568'garren urtean, ots, Bisigoten Uri Nagusia zan burutza jantzi zuan urtean bertan!

Entzun Sebilla'ko Doneisidor Bisigotiarren idazlerik bikaiñenari:

"Leobigildo'k 606'garren aroan ("Aera DCVI") Justino Gaztea izeneko Inpetorearen irugarren urtean Ispanietako eta Galietako Erregetza arturik, ("adepo Spaniae et Galliae principatu") guda-bitarte Laterría zabaltzea eta diru-bilketak ugariagotzea erabaki zuan "ampliare Regnum bello et augere opes statuit". Eta guda nairik bait zegoan gudaroztea bera ere, garaitzaz-garaitza gauza aundiak lortu zituan (Leobigildo'k), Kantabritarrak menderatuz, Aregia artuz eta Sabari guztia irabaziz" (Hist.Gothorum,287).

Naikoa, Kantauritarren aurkako Leobigildo'ren jilketa ori, ajen auzoko Autrigoiak kezkatzeko.

Gaiñera, Kantabritarren aurkako Eraso ura ez zezakean Leobigildo'k aurrera eramán Autrigoen lurretara sartu gabe. Autrigoen lur bait ziran, egoalde aietan, Oka mendietatik Deobriga (Puenteleña)rako Asturica-Burdigala bide nagusiaren zatj guzia, eta, Deobriga'tik gora, Ibero ibajaren arana. Ori..., Leobigildo'k Kantabri'ra irsteko Pisuerga'ren ibarra artu ez ba'zuan! Sinistekoa ez dan gauza, andik Bisigoten gudaroztea eramateko, kixazko biderik ez bait zuan!

Leenagotik ere bazuten Autrigoiek zertaz kezkatu rik bizj. Beren sarkaldeko mugaraiño irsten bait ziran beste barbaro batzuk ere: Suebiarrak.

Ikus nola dama jzkigun Suebiarren erreñuko mugak V mendeko Jordanes edestilariak bere "Historia Getarum seu Gothorum et facta eorum" izeneko liburuan. Barbaritarra zan bera ere, Alandarra ainzuzen. Baiñan Ostrogotoen Erregearen serbitzura bizi izan zan Itali'n. Kristau egiñik, apaiz, ziurki, eta, agian, gotzai ere izan zan.

Goiz asi ziran Suebiarrak Euskaldunen aurka borrokan: Rekiario —aien Erregerik indartsuenak— bitan eraso zien gure Asabei; eta, gero, Leobigildo'ren aroan ere, gaiñean izan zuten Autrigoiek, borrokalari, Miro Suebiarren Erregea.

568'an gertatu zan aipatu dugun Leobigildo'ren erasoak Kantabritarren aurka. Beste bi aldiz ekin zjen gero Errege onek, Euskaldunei, Biklaratarrak idatzi zigunez: 374'an, Amaya uria artu zuanean, "His diebus Leovigildus Rex Cantabriam ingressus, Provinciae pervasores interfecit, Amaiam occupat, opes eorum pervadit et Provinciam in suam revocat ditionem. "Egun auetan, Leobigildo Erregeak, Kantabri'ra sartuta, Probintzi artara menderaturik zeukaten etorkiñak erail, eta Amaia artu zuan, lurralde aietako aberastasunak jaso, eta Probintzi osoa bere esanera birripiñi zuan".

Oroi, esan dugun lez, Kantabritarrei ekiteko bearrekoa zuala Leobigildo'k Autrigoioren lurretara muturra sartzea.

Leobigildo'ren bigarren eraso, 381'koa da: "Leobigildus Rex partem Vasconiae occupat, et civitatem quae Victoriacum mnuncupatur, condidit (id.ib.): "Leobigildo Erregeak Baskoni'aren zati bat artuta, Victoriacum izeneko urja eraikj zuan".

Gogorrak izan ziran bi eraso oiek, baiñan ez dirudi Leobigildo, Euskalerrian, Iber'ibaietik iparreruntz gora Autrigoioren lurretara sartu zanjk. Are geiago, Aldayeta'n Zadorra'ko urtegiaren ertz-ertzean agertu-berria dan VI eta VII mendee-tako illobitegi aunitz aundia, Bisigotak sekulan Araba'ra sartu ez zirala adieraz-tera datorkigun ezker. Ez Toledo'ko ez Asturietako Bisigotak. Auek ere, Toledo'ko aiek bezala, ez baijt zuten, bi mendez Araba'ko zelai-ean ain jendez ugaria zan eta izkilluz ain oparo orniturik aurkitzen zan gudari talde Akitanian aren ezagutzarik izan. Ez duzu ez Toledo'ko ez Obieto (Obiedo)'ko kronikala-rietan Aldayeta'ko obitegi oparo aren aipurik aurkituko.

Nere ustez, Leobigildo'ren "Victoriaco" ura ez da "Bitoria-ko" irakurri bear, "Biloria'ko" baijik, ez bait zan ez gaurko Bitori'n ez gaurko Bitoriano'n sortua izan, gaurko "Viloria de la Rioja"n baijik., Autrigoioren lurralde aietan ibilli bait zan Leobigildo.

Badakit, orain badirala Leobigildo'ren "Victoriacum" ura Iber'ibaiaren ibarretan Naparroa eta Zaragoza'ren artean jarri nai dutenak, an itxura ortako toki-izenen bat noizbait izan ornen zalako, baiñan ez naramate aburu ori ontzat ar-tzera, aurkezten dituzten arrazoiak.

Leobigildo'z gero, etenke izan zuten Euskaldunek Bisigoten eraso zipotzei erantzun bearra. Baita Arabitarrek Toledo'ko erreinu Bisigota ezabatu zuten ez gero ere, Asturietako Errege Bisigotek Toledo'ko Errege Bisigoten bidetik jarraitu bait zuten. Arabitarrek baiño leenago jo zioten ba Autrigoni Euskaldu-nari Asturietako Errege Bisigotek.

***

Ez zaigu ain ajolagarri Balpuesta'n eraikitako guda-babes aiek nolakoak izan ziran jakitea. Aipatutako Flórez'ek (l.c.), Garibai'k eta Argaiz'ek idatzita-koari jarraituz, onako pitxikeritxo polit au damaigu:

"Fortificaron ... Valpuesta, con murallas, y foso, dándola sólo tres puertas: dos con puentes levadizas, y la otra defendida con Torre y Casa fuerte de los Señores Condestables de Castilla. Las puertas barreadas de hierro, y con rastroillos: las murallas de veinte pies de ancho: indicios de ser escogida para fortaleza. El buque, —arresi-arteko gunea—, es de doscientos vecinos: pero tiempo ha se halla reducida ... cinquenta, • 60, vecinos..."

Barkatu bezait Aita Flórez jakintsu eraspengarriak, baiñan Gobiaran'en ez da sekulan Garibai arrasatearrak eta Argaiz errioxarrak aurkezten diguten bezalako uri ikaragarriak izan.

Madoz'ek ere aipatzen du 1849'n Balpuesta'ko arresi bildurgarri ura, baiñan ematen duanez, Garibai'k eta Argaiz'k esana gogoan zuala: "Ño hay "Balpuesta'n) edificio notable sino una torre o fuerte antiguo propio del Almirante de Castilla, que forma parte de la gruesa muralla que en otro tiempo rodeaba la villa".

Iruzurturik dabil. Balpuesta'k ez zuan beñere lodiz "20 pies"ko arresirik izan. Gaztelerriko "oiña", "vara" esaten zioten neurkiñaren irurdena da. Gaurko gure neurkeraren araura, Gaztelerriko "oiñak" 278'5 milimetro ditualarik, 5 metroren ingurukoa izango zan arresi aien zabalunea. Ori, eta iru ate galant aiei-buruzko guztia... ameskeri utsa!

Berdin an bizi ornen ziran 200 sendietaz irakurri duzuna ere. Madoz'ek, Balpuesta'k 1849'an, udaletxea ta espetxea zenbatuta ere, 42 etxe besterik ez zituala diosku: "Cuarenta y dos casa, la consistorial y cárcel reunidas". Etxe oietatik ordea, geienak utsik zeuden, dirudiane; erri artako biztanleak irurogei besterik ez bait ziran: "Pero su población es de 17 vecinos: 60 almas".

****

Balpuesta'ko Gotzaitzaren sorkuntzak arazo kilikagarri bat dakarkigu edes-ti-zale Euskaldunoi:

Sorkuntza ori, Araba'ko Lurretan egin zan.

Asturietako Errege Bisigotiar batek egin zuan.

Araba, ordea, ez zan sekulan ez Toledo'ko ez Asturietako erreñu Bisigotaren probintzi bat izan.

Araba beti izan zan lurralde yarea. Bere buruaren jabea.

Zer-zala-ta asi ote zan ba Asturietako Errege Bisigotiar ura Araba'ko lurretan gotzaitza-sorketan?

Arazo orren izkutua nola argitara zabaldu?

Saia gaitezen beintzat izkutu orren gunera argi pixka bat sartzen:

***

Egia da, Araba, beti yare, beti bere buruaren jabe izan zitzaigula.

Edestilari Arabitarrek ere ederki bereizten dituzte Asturi eta Araba. Bien artean "Al Kile" esaten dioten lurralde bat ipintzen dute. Eta lurralde ori, Al Kile, beti Araba'rekin lotzen dute. Beñere ez Asturi'rekin. Arabarrak ziran, beraz, "Kile" aiek babesten zituzten gudariak. "Kile", arabieraz, "gaztelu" da; "al kile", "gazteluak", "los castillos", edo "La Tierra de los Cstillos" gaztelera. Euskeraz, askoz obeki, "Gaztelueta", gero "Gaztela", gaztelera "Castilla" esango zitzaion lurraldea.

Arabitarren Gaztelueta ura non zegoan jakitea ez da gauza erreza. Oka eta Obarenes izeneko mendien artean zabaltzen dan Bureba deritzan aran edatsuan?

Ez dakit ba..., batzuetan, Arabitarrek, guduketan Araba'n ibilli zirala diotenean, gaurko Araba'n ez baiña Burueba'n ibilli bait ziran.

Sarkalderago ote zegoan ba Gaztelueta ura? Amaya uriaren inguruan? Danadala, Arabitarrek Araba'ri Jotzen diotelako, —Araba'ri beti, beiñere ez Asturieta'ri—, zalantzetan ibiltzeke esan daiteke arabarrak izango zirala "Kile" edo Gaztelu aien gudari babesleak, eta, ondorioz, Euskalerra izango zala Gaztelueta ura.

Aragoi'ko Erreiñua eta Aragoi'ko Erromantzea Euskalerrairen altzoan sortu ziran bezala, Euskalerrairen altzoan sortu bait zan Gaztela'ko Konterria, eta, geroago, Euskalerrairen altzoan sortutako Konterri ura Euskalerrairen altzoan biurtu bait zan Erreiñu, eta Euskalerrairen altzoan jaio bait zan Erreiñu ortako Erromantzea ere: gaurr-egungo Gaztelera.

Itzuli gaitezen mozturik utzi dugun arira:

Arabitarrek Araba'ko eta Asturieta'ko Laterri biak bata bestearengandik ederki bereizten zituzten bezala, ederki alkarrengandi bereizten zituzten Araba'ko eta Asturieta'ko Laterri-Buruak ere:

Arabitarrek arabarrei, batzuetan, "Guaskuyin" esaten diete: "Guaskoyin", ots, "Waskoyak", "W" "GU" agoskatuz, eta "WASKO" itzari "IN" "YIN" ele semitarren atzizki ugaritasun adierazlea erantsiz. Beste batzuetan "Frank" izanen dute Araba'ko gure arbasoie emanen dieten izena. Agian, aro artako Araba Baskoni'ko Dukaterri aundiaren zati bat zalako:

Zanazala, 794'ean, bi gudarozte bidali zituan Kordoba'tik Emir Arabitarrek iparreruntz: bata Asturi'ren aurka, Abd-al-Malik buruzagiaren esanera. Bestea, Abd-al-Karim'en esanera, "Frakiarren lurraldera" Araba eta "Al Kile"en aurka.

Al-Nuwairy edestilariak dioskunez, arabarrek errez uxatu zutela dirudi Abd-al-Karim'en gudaroztea.

Alderantziz, larri ikusten zuan itxuraz bere burua Asturieta'ko Errege Bisigotak, Al-Nuwary'k idatzi zigunez, Errege ura Baskoien Jaunari laguntza eskatu bearrean aurkitu bait zan.

Asturieta'ko errege ura, II Alfontso zan.

794'ko borroka aien berri badamaigu Ibn-al-Athir izeneko beste edestilari batek ere. Ikus bere aitopena: "Bildu zituan Adbefons Erregeak bere guda-mutil guztiak, eta gaiñera, Baxconex'en Jaunari ere eskatu zion laguntza".

Dakusazunez, Jaun bat Asturieta. Beste Jaun bat Araba'n. Bi edestilari oiek adierazten diguten lez, bi Laterriak bezain ederki bereizten dituzten Arabi-

tarrek bi Laterri-Buruak: Agintari Nagusi yare bat, Asturietan. Beste Agintari nagusi yare bat, Araba'n."

Araba Laterri yare bat zala, ots, Araba Asturietako Erreiñuaren zoko bat ez zala, argi a;ortu ziguten Asturietako Bisigotek ere. Ala III Alfontso Asturietako Errege Bisigotaren "Kronika" k berak.

Kronika zar aiek ez dute uste on geiegirik merezi; kopi batetik bestera urteak-zear maiz aldatuak izan diralako, eta abertzalekeri txoroz anpaturik daudelako.

Ez dira gaiñera Euskaldunek idatziak. Atzerritarrek idatziak dira, eta, gaiñera, Euskaldunen etsai porrokatuak ziran atzerritarrek idatziak. Ez dezakegu, beraz, aiengandik losintxa aundiegirik jtxaron.

Orregaitik ainzuzen, oso-osoan sinista dezakegu batere kezkarik gabe, Euskaldunen alde esan dezaketen guztia: Adibidez, III Alfontso Asturietako Errege Bisigotiarren "Kronika" k Araba zar aren askatasuna ziurtatuz esaten digun au:

"Alaba namque, Bizcai, Alaone, et Urdunia a suis incolis reperiuntur semper, esse possessae, sicut Pampilona, Degius est, atque Berroza.

Euskeraz: "Alaba, bada, Bizki, Alaone, Degius eta Berroza, beti aurkitu dira bere biztanleen eskuetan".

So-egiegun unetxo batez kronika Bisigotak damaizkigun izen oiei:

***

BIZKAI. Orrela. Bai. "A"ri gabe. "A" ori artikuloa bait da. Orregaitik ez da inon esaten "Bizkaia'ko lurra", "Bizkaia'ra noa", "Bizkaia'tik" nator, "Bizkaia'koa naiz", edo "Bizkaiatarrak gera", "Bizkai'ko lurra" baizik, eta "Bizkai'ra goaz", "Bizkai'tik gatoz", "Bizkai'koa naiz", "Bizkaiatarrak gera".

"Frantzia" esatea "la Francia" esatea dan bezala, "Bizkaia" esatea ere "la Vizcaia" esatea izango litzake

***

ALAONE. Ez da erreza non zegoan asmatzea. Irakurri ere ez bait da berdin irakurria izan. Batzuek AIAONE irakurri dute, eta Araba'ren Ipar-Sarkaldeko AIALA izeneko arana zala, uste izan dute. Beste batzuek, ordea, Kronika'ko izen ori AIAONE irakurriz, Aragoi'ko IAKA (Jaka) uriaren inguruko lurraldea zala. Ez zaigu peitu, AZONIA irakurri dutenetatik, erri ura Errioxa'ko AZONIA edo ZIRONIA zala esan duanik ere.

Norbaitek, Arabitarren kronikek AL-ALAZON izeneko lurralde bat Araba'n

Ibero ibaiaren ertzean ipintzen dutelako ALAONE Araba'ko ERRIOXA izan zala dioskute.

Neri ordea, AL-úALAZON'ek, erderaz "El Alazón"ek, Zadorra-gora Araba'ko Zelaiaren atari diran ARGANZON'go KONTXAK esan oi zaien malkarrekin antza geiago duala iduritzen zait.

Beraz, bi izen oien alkarrekingo itxura gogoan aduz, eta ALAONE gaurregungo "La Puebla de Arganzón"en inguruan jarriz, Izen orren bidez arabiarrek TREBI'60 adierazi nai izatea agian badaitekean gauza dala esango nuke nik. Lurralde ori ez bait zan iñoiz ere Arabitarren menpean egon. Uste ori ordea, erdia baiño geiago ustela duan ustea izango .litzake arabitarrek dioten bezala lurralde ura Iber'ibaiaren ertzean zegoala egia ba'litz.

Iritxi ziran Argantzón'go Kontxaetara. Baiñan izugarria izan zan ain jaso zuten jipoia. Ain aundia ere! arabitarren kronikek esaten dutenez, an jasotako jipoi aren ondorioz, samintasunez il omen zan ba gudarozte aren buruzagia.

Ez zan ba edozein era artan ildako buruzagi ura! Alhakan Españi'ko Arabitarren Emir edo Jaun Nagusiaren anaia! Ezan nolanaikoa izango Araba'ri erasotzera bidalitako gudarozte ura, Alhakan'k bere anaia bera, Mu'awiya, buruzagi ipiñi zionean! Españi'ko musulmanek orduan zuten gudaibururik onena zala diote, ondamen artan mintzatzerakoan arabiar kronikalariek.

Arrazoi aundiz idatzi du B. Estornes Lasa'k bere zuzendaritzapeko Iztegian "Ocurrió esta gran derrota (de los musulmanes) entre los meses de Septiembre y Octubre de 801".

Zer billatzen ote zuten musulmanek, ia urtero-urtero Araba'ren aurka ain gogor ekiterakoan? Iru gauza, nere ustez:

—Lendabizi, Kantauri itxasora iristea.

Zertarako?

—Asturietako Erreiñu kristau Bisigota Europa'ko kristauditik zearo bereizteko.

—Euskalerriko kaiak - Lapurdum (Baiona) Oeaso (Ondarrabi eta Pasai), Morosgi (Urumea ibaiean, Ergobi?), Menosca (Getari?), Tritium Tuboricum (Astigarribi? Deba? Motriko?), Vesperies (Bermeo), Amanus Portus (Abando?), Flaviobrjga (Portugalete? Kastro Urdiales?), eta, aruntzago, Laredo.

—Euskalerriko kaiak artu, kai oietara beren ontzidia eraman, eta ontzidi oparo artaz baliaturik, Galietara sartu nai zuten Arabitarrek, "Gudu Done" baten bidez, Ala lagun, Kristaudi osoa menderatzeko gurariz.

Arabitarren guda-ontzidia, munduko bikaiñena zan, askoz, VII eta IX mende aietan. Ontzidi ura erabilli zezaketen gduetan bildurgarriak ziran Arabitarrek.

Ez ainbeste legorrez. Ejito ta Siri osoa ain errez artu ba'zituzten, lurralde

aietako jendeek, askatasuna Jotzen zutelakoan, besoak eta gazteluetako atepak pozik iriki zizkietelako izan zan.

Siri ta Ejito Inperio'ko bi probintzirik aurreratuenak eta aberatsenak ziralarik, gorroto zuten ba bertako jendeek Kostantinopla'ko Inperatoreen "zentralkeria", ots, "erdirakoikeria". Eta, erlijioz monofisitak izanik, ainbeste edo geiago gorrotatzen bait zuten Kostantinopla'ko Elizaren ortodoksia.

Baiñan Arabitarrek erri tinkoen aurrean aurkitu ziranean ez ziran aurrera urrats bat emateko gauza izan. Ala adibidez, Anatoli'ren mugetan, Inperio bizantziotarrarekin talka egin zutenean, edo Euskalerriarekin, emen, sarkaldean, edo Aitasantuen Erreñuarekin Itali'n.

Lotsagarri gelditzeko bildurrik gabe esan dezakegu Euskalerrriak salbatu zuala Europa'ren saietsik arriskugarriena: Euskaldunak, ots, Autrigoiak, Bardulitarrak, (Karistiarrak ez ziran Trebiño'tik aruntz luzatzen) eta Baskoiak izan bait ziran musulmanei Europare'n sarkaldeko ataka orobat itxi zietenak: Kristaudiaren sarkaldeko ataka! Kristaudiarentzat ill-edo-biziko atakarik garrantzitsuena!

Ori munduak ez daki. Euskaldunek ez bait zuten bere ekintzei-buruz deus idatzi. Garai artako edestilari kristauak, ia danak, frankiarrak izan bait ziran: edestilari arrotzak, abertzalekeriz beteak, eta, guzti ortaz gainera, -Euskaldunen etsai amorratuak!

DEGIUS: Non zegoan? Ez da erreza galde orri erantzun eskierrik ematea. Iritzia norena dan esateke, B.Estornes Lasa'ren zuzendaritzapeko Iztegiak, Ega ibaia Ibero'ra sartzen dan tokian zegoala, diosku. An, gaurr-egun San Adrian izeneko erria dago, eta Lizarra ta San Adrian'en artean, Ega'ren ibarreko erririk aundiena Lerin dugu, agian an egonen zan DEJIO'ren uriburua.

Danadala, izan zuten kemenik aski lurralde artako Baskoiek. Izan bait ziran Arabitarrei Ibero ibaiaren eriza ber-berean eusteko gai! Ta baleike Dejio an egon izatea, an zegoalarik iparrea Berroza'rekin eginen bait zuan muga.

***

BERROZA: Gaur Berrueza. Au bai, au toki ezaguna da. Naparroa'ren sortaldean, Araba'ren saietsean dago. Ega'ren ibarreko Antzin eta Urantzi (Los Arkos)'en arteko lurraldea dugu Berroza.

***

URDUNIA: Orain, ORDUNIA izango litzake, "NI" oiek "Y" bait ziran aro aieta-ko idazkeran. Bi izen oietan -"Orduña" "Urduña"- zein ote dan zarragoa? Ñere ustez "Orduña", nekerik txikienaren araura "O" Euskeraz eta beste edozein elez, erriko jendeen ezpainenetan "U" oso errez biurtzen dan bezala, "U" ez bait da ain errez "O" biurtzen.

***

Baiñan Araba'ren yaretasunaz ari giñan mintzatzen, eta arrazoi batzuk ere eman genituan Araba'ren askatasun osoaren alde.

Askatasun ori Arabitarrek ederki ezaguna zutela, esan dugu, eta III Alfontso Asturitar Errege bisigotak ere aitortzen duala bere "Kronika"n. Ona, orain beste arrazoi batzuk geiago, "Kronika" beretik artuak:

— II Alfontso'k Asturietako buruntza jantzi zuanean, iraultza batetik igesi, Asturietatik erbestera joan bearrean aurkitu zan.

Erbeste ori, ordea, zer erbeste izan zan?

Araba!

Entzun esku artean darabilkigun "Kronika"ri: "Qui fugiens Adefonsus Alaban petiit" propinquisque matris suae se contulit, "Alfontso'k igesi, Araba'ra jo zuan, eta bere amaren aideen artean aurkitu zuan babes", "Rotense" izeneko idazkeran, eta " A regno deiectus apud propinquos matris suae in Alabam commoratus est": "Erregetzatik jaurtia, bere amaren aideen artean Araba'n bizitu zan", diosku "Evidencia" esaten zaionak.

— Badugu politikaren aldetik ere, Araba Asterako Bisigoten mendeko beiñere izan ez zala ziurtatzen digun beste arrazoi bat:

Asturietako Errege Bisigoten eginkizunik garrantzitsuena, beren Erreiñuaren jaurketari zegozkionetan, Konteen izendaketa izan zan. Konteak Erreiñuko "probintzien" jaurle izan oi ziran, eta bakoitza bere konterriko auzien epaille eta gudarozteen buruzagi. Konte aien izendaketa zan Erregeen agintaritzza nagusiaren ezaugarririk nabarmenena.

Orra ba: Asturietako Errege Bisigotek ez zuten sekulan Araba'ko konte bat izendatu. Aregutxiago, jakiña, Toledo'ko Errege Bisigotek.

III Alfontso'ren "Kronika"z baliatzen gabilta. Izan zituan Errege onek ere Euskaldunekin iskanbillak: "Vasconum feritatem bis cum exercitu suo contrivit atque humiliavit", diosku Albelda'ko "Kronika"k: "Bi aldiz zigortu ta menderatu zuan bere gudaroztearekin Euskaldunen ankerkeria".

"Domuit Vascones", ostera.

Asturitarrek ez zuten beiñere Araba'ren barruan gertatzen zanik jakin. Ez zuten Araba'ko barne-eraketarik ezagutu. Borrokaldi batean, katigu artu zuten Arabarren buruzagia. Zer agintari-mota ote zan buruzagi ura? Ez eiezu ori Asturitarrei galdetu. Ez dizute erantzun ziurrik emango. Ez dakite. Soilki, Arabarren Kontea zirudila erantzungo dizute: "qui videbatur comes eorum", dioskute kronikék; "Aien kontea zirudiana". Zirudiana! Baiña benetan ala zan edo ez, ori, kronikalariek ez zekiten gauza da.

Baiñan..., Araba beti yare eta bere buruaren jabe izan ba'zan, eta Asturieta-

ko Errege Bisigotek ez ba'zuten sekula santan Araba'n agindu, zer-zala-ta ibilli ote zan Asturjetako Errege Bisigotiar ura Araba'ko lurretan gotzaigo bat sortzen eta gotzaigo artarako gotzai bat izendatzen. Ez ote zan ba Gobiaran Araba'ko lurra IX mendean? Ñolabait Aran polit ura, Asturietako Erreiñuaren mendean ote zegoan?

Ori da, —nola ez?— españizale guztien aburua.

Bai noskj, Asturietako Erregeak, Bisigotak ziralarik, beren zaiñetako odolean urturik bait zeramaten Euskalerrria menderatzeko gurari gotorra, baleike bein edo bein Gobiaran aien mendera jausi izatea.

Alare Balpuesta'ko gotzaitzaren sorkundeak badu beste azalpen-bide bat: Il Alfontso Erregearen nortasun bereizia: Errege ura, Bisigota aiña bait zan Euskalduna. Emakume Euskaldun baten semea.

Eta oso errez izan bait zitekean emakume ura Gobiaran'go alaba, baleike aren semeak, Il Alfontso Asturietako Erregeak, gotzaigo ura bere lurretan, ots, ondarez bere amagandik etorriak zituan lurretan sortu izatea.

Ortarako, jakiña, bearrezkoa litzake bere ama ura sendi aberatseko alaba izatea. Bañian IX mendeko Araba'n jende aberatsak eta baita oso aberatsak ere bazirala, Kukulla'ko larrukiak aztertzean ikusi aal izan dugu. Orai, adibidez, Bibere gotzaiaren sendia. Bestalde, Erregiña izatera iritxi aal izateko, Muña'k, neska polita jzateaz gaiñera, beste zerbait geiago izatea, ots, sendi aundiki aberats baten alaba txukuna ta ederki ezia izatea ere ba'leikean gauza da noski.

Ikus dezagun, orain arte ere lagun izan zaigun "Kronika"ren eskutjk, nola gertatu ziran gauzak.

759'garren urtea. I Fruela da Asturietako Errege Bisigota. Urte ortan ainzuzen eseri zan Errege-aulki artan. "Baskoiak jeiki omen zitzaizkion aurka, eta Baskoi iraultzalari aiek menderatzera etorri omen zan Euskalerrira: "Vascones rebellantes superaujt atque edomuit": "iraultzan jeikitako Baskoiak garaitu ta menderatu zituan".

Iraultzan jeikitako Baskoiak? Noiz izan ote ziran Baskoi oiek Asturietako uztarrira lotuak? I Alfontso zeritzan —eta Fruela onen aita izan zan— Erregetzakoan?

I Alfontso ori, otsoak erail zuan Fafila'ren erregetza laburra zenbatzeke, Asturietako irugarren Errege Bisigota zan. Ongi bizirik zeukan beraz, erraietan, Euskaldunen aurkako gorrotoa.

739'an artu zuan buruntza eta Autrigoien lurretan genuan 743'an, arrapa-

tzen zuan guztia txikitzen. "Vi magnae virtutis", "kemen aundiko gizona", izan ornen zan, eta "Kepa buruzagiaren semea, Leobigildo eta Rekaredo erregeen odolekoa": "Filius Petri ducis ex semine Leuuigildi et Reccaredi regun progenitus". Eta, bera ere, "Egika eta Bitiza Errege zirala, gudaroztearen buruzagi nagusia": "Tempore Egicanis et Vitizanis, princeps militiae fuit". Guzi ori jakiñik, ez dugu noski zertaz arritu Errege onen lenen eginkizuna Euskaldunak menderatzera etortzea izan zala jakiten ba'dugu.

Menderaketa orren ondorioz jeiki ote ziran aren semearen aurka Euskaldunak?

Baiña I Alfontso'k ez zuan ez iñor ez ezer menderatu. Gaztelu eta uri bazuk artu, txikitu, erraustu, beste alde batera joan, an beste orrenbeste egin, eta, azkenean bere Erreñura biurtu besterik ez bait zuan egin.

Gaiñera, I Alfontso ori, Autrigoen lurretan eta une berean Galizi'n, eta Portugal'en ere oso barruraino sarturik ibilli bait zan "Kronika" k dionez, ekintza zabalegia eta garaitza-pillo aundiegia dirudi guzti orrek, bi urteko udaldietan —743'tik 745'ra— egiña izateko.

Ez dezagun aztu, garai artako idazkiek konfiantza aundirik ez dutela merezi.

Dana dala, I Fruela bere semeak, menderatu ornen zituan Euskaldunak: "Vascones rebelantes superauit atque edomuit". Orra or Toledo'ko Errege Bisigotei-buruz esan oi zana, Asturjetako Errege Bisigoten omenez birr-esana: "Domuit Vascones".

Baiñan, naiz seguruaski ori, luzarorako belntzat, egin ez, beste zerbait geiago egin zuan beintzat Fruela'k orduan:

— 759'an Tiron ibaiaren ertzeko Pedroso'n zegoan I Fruela Errege Bisigota, Kukulla'ko Donemillian'en lekaidetxeko larruki batek dioskunez. Pedroso'ko ori da gure larrukirik zarrena. Aldizkari ontan aztertu genduana. Bertan lekaimetxe baten sorkuntza agertzen da. Lekaimetxe artako emakume aien izenak, bazuk, Maria adibidez, kristaudi osoan erabilli oi diran izenak dira. Beste bazuek, ordea, Euskal-itxura nabarmena dutenak.

Larruki artan esaten dana sendotzeko, Fruela'ren izenpena dator. Egiakoa ote da izenpen ori, edo geroago, Kukulla'ko larrukiek izan dituzten berr-idazketa ugariatako batean erantsia? Aldaketa, mozketa eta erasketa asko izan dituztelako ez bait dira larruki aiek oso fidagarriak.

Entzun larruki oiek ongien aztertu dituan Ubieto Arteta Balentziar-Unibertsi-tateko irakasleak bere liburuaren itzurretan damaizkigun itz auek: "He insistido reiteradamente que la documentación de San Millán de la Cogolla contiene abundantes falsificaciones sobre todo entre los textos más antiguos". (Azpimarraketa nerea). Gauza bera esan daiteke beste dokumentu zarretatik geienei-buruz ere.

Bestalde, Fruela, Fafila kontuan artzeke, Asturietako irugarren Errege Bisi-

gota zan. Bizirik zegoan oraindik Euskaldun eta Bisigoten arteko aierkundera, eta, geiago dana, Fruela bera Euskaldunak borrokatzen eta, Euskaldunen etsaia izan zan, eta I Alfontso Euskaldunen etsaiaren semea zan.

Eta, une artan lurralde aietan aurkitzen ba'zan ere, Euskaldunak menderatzen ta zigortzen eta zalarik, zer-zala-ta ari bear zuan lekaime Euskaldun batzuen dokumentuan atzaparra sartzen.

Bildurrez lekaime euskaldun aiek utzi ote zioten ori egiten? Etsai bildurgarria zuten ba Errege ura, eta Errege etsai batekin asarretzerik ez bait zitzairen konbeni.

Edota, zer-gerta-ere, Errege baten adiskide-ta, agian noizbait ederki etorri zezaiekeala pentsatu ote zuten? Trebeak bai-t dira lekaimeak orrelako jokueta-rako.

Guzti ori baiño zerbait garrantzitsuagoa ere egin zuan Fruela Errege Bisigotak Euskalerrian:

Ezkondur.

Ona emen gertakizun erromantikoi aien aria:

Guda amaiturik, garai artan —eta noiz ez?— oiturazkoa zan bezala, eraman zuan Fruela'k jende-sail-bat Asturietara baiturik. Aien artean, neska gazte bat, mirabetzarako, jakiña, baiñan ederra ta polita izaki neska-ta, arekin ezkontzea erabaki zuan, eta ezkontza ortatik jaio zitzaion II Alfontso Erregea izanen zan semea.

Ikus, ori dana, "Kronika"ren itzetan:

"Muniam quamdam adolescentulan ex Vascoanum praeda sibi seruari praecipiens, postea eam in regali coniugio copulavit, ex quam filium Adefonsum suscepit": "Baskoiei artutako baituetatik, bat, Muña izeneko neskatilla, bereztat gordetzeko agindu zuan, eta neskatill arekin Errege-ezkontzan alkartu zan; neskatill arengandik jaio zitzaion Alfontso semea" ("Ovetense" idazkera).

Laburrago mintzatzen zaigu "Rotense" esaten zaiona: "Uxoremque sibi, Muniam nomine, exinde unde et filium Adefonsum genuit": "Muña izeneko emazte bat artu zuan, eta aren bitartez Alfonso semea sortu".

Orra nola Euskalerriko neskato bat Erregin billakatu zan!

Nongoa ote zan bera? Baskoia esaten dio "Kronika"k, baiñan aspaldiz gero esaten zitzairen "Bascones" Euskaldun guztiei. Badakigu gaiñera Araba'koa zala, "Kronika"k berak dioskunez:

I Alfontso, Muña'ren semea, Asturietatik "igesi joan bear izan zuanean, babes-billa Araba'ra bere amaren aideengana joan zala" bait diosku. Entzun ori lateraz: "qui fugiens Adefonusus Alabam petiit, propinquisque matris suae

se contulit" ("Rotense" k), eta "Erreiñutik jaurtia izan zanean, Araba'n bere amaren aideen artean bizitu zala", "Ovetense" k.

Arabarra zan beraz Muña erregiña: Arabarra bai, baiñan nongoa? Autri-goien lurraldekoa ezpairik gabe, an ibilli bait zan Fruela, eta Fruela'ren aurretik I Alfontso bere aita. Eta, baleiken gauza da Gobiaran'goa izatea ere, Gobiaran Araba'ren azken/sarkaldean aurkitzen bait da.

Orregaitik diot, I Alfontso agian bere lurraldean ari izan zala Balpuesta'ko gotzaigoa sortu zuanean.

Ori adierazi nai duala dirudi, Erregeak, Gotzaigo berriari egiten zaizkion emaitzen berri ematerakoan, "bere mendiak" aipatzeko darabilkian erak: "ligna de montibus meis", "nere mendietako egurra", "licentiam pascendi per omnes montes meos", "nere mendi guztietan bazkatzeko baimena"...

Egia, Erregeek badutela bere Erreiñuko ondasun guztiei "nere", esateko oitura, baiñan oitura ori geroagokoa dala esango nuke nik, Bisigoten aroko Erregeen oldozkerari dagokion gauza ez dala, eta are gutxiago Eusko-oldozkerari. Ez dezagun aantzi, Gobiaran'ek, naiz noizbeinka Asturietako Errege Bisigoten esanera egon, Euskalerrri izaten jarraitzen zuala.

Gaiñera, Erregeak beste emaitzetatik ederki bereizten zituala dirudi. Bestalde, II Alfontso Erregeak, larruki artan beste emaitzak aipatzerakoan, emaitza guzti aietatik "bere" mendiak ederki bereizten zituala dirudi.

Eta, ortaz gaiñera, Elizbarruti berri ari egiten zitzaizkion opariak zenbatzerakoan, "nere" mendiak esatean, "NERE" orren bidez, Alfontso'k, larruki artan, mugaketarik gabe bere Erreiñuko guztiko edozein mendi ta zer-nai baso adierazi nai izatea... ez al litzake zentzurik ez lukean gauza izango?.

***

Bukatu dut, bearrezkoa uste izan dedan "sarrera" labur auxe. Datorren zenbakian, etorria izango dugu, Balpuesta'ko dokumentuak aztertzen asteko garaia.

Latiegi'tar Bixente